

УДК: 159.923

© Підбуцька Н.В., 2014 р.

<http://orcid.org/0000-0001-5319-1996>

Н.В. Підбуцька

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут», м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

У статті представлено теоретичний та емпіричний аналіз феномену «особистісний потенціал». Розкрито особливості особистісного потенціалу студентів інженерно-технічних спеціальностей, зокрема такі показники самоорганізації, як цілеспрямованість, фіксація, планування; рефлексивності – системна рефлексія, інтроспекція, квазірефлексія; самодетермінації – самототожність, вибір, самовираження. Визначено, що ці особливості зумовлюють успішність професіоналізації майбутнього фахівця. За результатами факторного аналізу визначено структуру особистісного потенціалу студента-інженера: «самодетермінація із тенденцією до самореалізації», «стійка життєва самоорганізація», «занурення у власний внутрішній світ», «віра у сьогоднішній день».

Ключові слова: особистісний потенціал, самоорганізація, самодетермінація, рефлексивність, особистість майбутнього інженера.

Н.В. Подбуцкая

ОСОБЕННОСТИ И СТРУКТУРА ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

В статье представлен теоретический и эмпирический анализ феномена «личностный потенциал». Раскрыты особенности личностного потенциала студентов инженерно-технических специальностей, в частности такие показатели самоорганизации, как целеустремленность, фиксация, планирование; рефлексивности – системная рефлексия, интроспекция, квазирефлексия; самодетерминации – самоидентичность, выбор, самовыраженность. Определено, что эти особенности обуславливают успешность профессионализации будущего специалиста. По результатам факторного анализа определена структура личностного потенциала студента-инженера: «самодетерминация с тенденцией к самореализации», «устойчивая жизненная самоорганизация», «погружение в собственный внутренний мир», «вера в сегодняшний день».

Ключевые слова: личностный потенциал, самоорганизация, самодетерминация, рефлексивность, личность будущего инженера.

N.V. Podbutskaya

FEATURES AND STRUCTURE OF PERSONAL POTENTIAL OF FUTURE ENGINEERS

The theoretical and empirical analysis of a phenomenon "the personal potential" is presented in the article. There are described the features of personal potential of the

students of technical specialties, in particular such indicators of self-organization as commitment, fixing, planning; of reflexivity – a system reflection, an introspection, a quasireflection; of self-determination – self-identity, a choice, self-actualization. It is defined that these features make for success of the future engineer's professionalizing. By results of the factorial analysis the structure of personal potential of the engineering students is defined: "self-determination with a tendency to self-realization", "steady vital self-organization", "immersion in proper inner world", "belief in today".

Key words: personal potential, self-organization, self-determination, reflexivity, personality of a future engineer.

Постановка проблеми. Особливості життєдіяльності людина в сучасних умовах, що передбачають постійні соціально-економічні зміни та потрясіння, вимагають від неї певних умінь, властивостей та поведінки для можливості самореалізації у життєвій та навчально-професійній сферах. До таких властивостей можна віднести життєстійкість, уміння в незалежності від умов самостійно діяти, робити вибір, реалізовуватися; цілеспрямованість та наполегливість у досягненні поставлених професійних та особистісних цілей, а також уміння рефлексувати власні успіхи та невдачі, думки та поведінку для подальшої побудови та корекції життєво-професійного шляху. Визначені якості дозволять особистості сприймати кожен день як важливий етап в реалізації майбутнього, та складають особистісний потенціал людини, розкриття та здійснення якого зумовить успішність як особистості, так професіонала, особливо у період студентства та молодості, які грають величезну роль у подальшому ефективному особисто-професійному розвитку.

Аналіз публікацій з визначеної проблеми. Проблема особистісного потенціалу особистості є міждисциплінарною, оскільки вчені таких наук, як філософія (М.Н. Епштейн, М.К. Мамардашвілі, Ж.-П. Сартр та ін.), педагогіка (В.О. Гузенко, М.О.Князян, Р.М. Цокур та ін.), і звичайно, психологія неодноразово зверталися до цієї проблеми. Зокрема представники зарубіжної психологічної науки Д.О. Леонтьєв, В.М. Марков, А. Маслоу, К. Петерсон, Є.І. Рассказова, К. Роджерс, М. Селігман, Ю.В. Сіягін, С. Мадді та ін. досліджують проблему особистісного потенціалу в руслі гуманістичної психології та розкривають його структуру. Вітчизняні психологи А.М. Большакова, О.М. Кокун, С.Д. Максименко, І.П. Маноха В.О. Олефір, С.В. Ситнік та багато інших розглядають особистісний потенціал особистості як запоруку самоздійснення, самореалізації, життєтворчості, подолання складних життєвих ситуацій тощо. Окрім цього існують дослідження, в яких особистісний потенціал пов'язують із успішністю будь-якої діяльності, від навчальної до професійної (І.І. Белякова, В.М. Куніцина, В.М. Погольша). Однак, на сьогодні досліджень з проблеми особистісного потенціалу конкретних професій, зокрема, інженерно-

технічних не існує, хоча зрілий особистісний потенціал безумовно буде сприятиме успішній професіоналізації особистості студента.

Мета статті – розкрити особливості та структуру особистісного потенціалу студентів інженерно-технічних спеціальностей як компонента професіоналізму особистості майбутнього інженера для подальшої розробки програми психологічного супроводу їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Розуміння особистісного потенціалу особистості ми знаходимо у багатьох джерелах. Так С.Д. Максименко розкриває взаємозв'язок особистісного потенціалу та самореалізації: «самореалізація виступає процесом «кільцево-спіральної» природи: чим більшим є внутрішній особистісний потенціал особистості, тим вірогідніше і активніше відбувається самореалізація, причому зміст її дає змогу відкривати, "проникати" в глибини оточуючого, "огортаючи" ним себе, присвоюючи його й перетворюючи у свій потенціал...люди далеко не завжди розкривають (а отже – і формують) усі свої сутнісні сили-якості, залишаючись навіть неосвіченими щодо власного потенціалу» [5, С. 204]. Згідно цього академік вкладає у поняття особистісний потенціал людині ті можливості, ті потреби-нужди, які можна реалізувати протягом життя, досягаючи самореалізації.

Д.О. Леонтьєв із колегами ґрунтовно досліджуючи визначену проблему виходять з того, що особистісний потенціал – особливість системної організації особистості; характеристика особистісної зрілості, що проявляється через феномен самодетермінації, як потенціал саморегуляції [4, с. 3-4]. До його структури з точки зору науковців входять: оптимізм, життєстійкість, особистісна автономія, самоефективність, копінг-стратегії, толерантність до невизначеності, контроль за діями, рефлексивність, суб'єктивна вітальність. Таким чином за Д.О. Леонтьєвим «особистісний потенціал – це інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності і зберігати стабільність смислових орієнтацій та ефективність діяльності на тлі тисків і зовнішніх умов, що змінюються» [4, с. 5]. Відповідно до визначеного про розвинутий потенціал свідчить уміння особистості у ситуаціях внутрішньої напруги, складних соціальних умовах регулювати власну поведінку, уміти самостійно приймати рішення та діяти, зберігаючи збалансовану смислову сферу.

Розкриваючи суть феномену самоздійснення особистості О.М. Кокур бачить особистісне самоздійснення як розкриття потенційних можливостей, а у професійне – як «одна із найважливіших форм життєвого самоздійснення, яка характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця у обраній професії» [2, С. 4]. Погоджуючись із цим

твердженням, вважаємо необхідним акцентувати увагу на тісному взаємозв'язку зрілості особистісного потенціалу з успішності самореалізації у обраній професії.

Спираючись на принцип єдності афекту і інтелекту В.О. Олефир досліджує інтелектуально-особистісний потенціал, який розуміє «як системне, ієрархічне, багатокomпонентне утворення, що лежить в основі здібності людини контролювати поведінку на основі когнітивних функціональних систем та внутрішніх критеріїв, відносно незалежно від мінливих обставин» [9, с. 155]. Результати дослідження цього потенціалу свідчать про менше навантаження особистісного, та відповідно більше – інтелектуального, тому на думку автора статті доцільно роз'єднувати ці поняття ті розглядати та досліджувати окремо.

Важливим аспектом розгляду проблеми особистісного потенціалу є звернення уваги вітчизняних психологів на нього як умови успішної професійної взаємодії, професіоналізації [11]. Так, С.В. Ситнік на основі професіограми керівника виокремлює структурні компоненти особистісного потенціалу: психофізіологічний, комунікативний, лідерський. Науковець вважає, що «особистісний потенціал розкривається в професійній взаємодії через професійну самореалізацію. Частиною особистісного потенціалу є особистісно-професійний. Цей потенціал сприяє розвитку особистості в процесі професійної взаємодії та в цілому забезпечує становлення професіоналізму керівника» [10, с. 172]. Цілком погоджуючись з тим, що особистісний потенціал є складовою професіоналізму фахівця, вважаємо неправомірним розуміння цього потенціалу як набору певних якостей, як психологічних (самоконтроль, самооцінка та ін.), так і таких, що складають професіональну компетентність (уявлення про обов'язки і права, знання про мотивацію підлеглих тощо).

Таким чином, проаналізувавши деякі думки щодо сутності, наповнення, структури особистісного потенціалу, більшою мірою погоджуючись із Д.О. Леонтєвим, вважаємо, що особистісний потенціал – це інтегративна характеристика особистості, що відображає її психологічні ресурси і можливості щодо самореалізації та професійної реалізації в умовах внутрішніх та зовнішніх протиріч. Так, до психологічних ресурсів та можливостей ми віднесли самоорганізацію, самодетермінацію, життєстійкість та рефлексію, які емпірично перевірили.

Організація та обговорення результатів дослідження. Для визначення особливостей особистісного потенціалу та його структури було використано наступні психодіагностичні методики: опитувальник самоорганізації діяльності Є.Ю. Мандрикової [8], тест життєстійкості (С. Мадді; в адаптації Д.О. Леонтєва і Є.І. Рассказова, модифікація Є.М. Осіна) [6], методика диференціальної діагностики рефлексивності Д.О. Леонтєва

[3], шкала самодетермінації особистості (Б. Шелдон; в адаптації та модифікації Є.М. Осіна) [1], шкалу задоволеності життям (Е. Дінер; в адаптації Д.О. Леонтьєва, Є.М. Осіна) [7], опитувальник кар'єрних орієнтацій «Якорі кар'єри» (Е. Шейн; в адаптації В.А. Чикер, В.Е. Винокурової) [1]. Для статистичної обробки результатів використовувався якісний та кількісний аналіз (версія 20.0 програми SPSS: описова статистика, факторний аналіз).

У дослідженні взяли участь 87 осіб віком від 18 до 23 років ($M=19,4$ $SD=2,2$). Студенти I-VI курсів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» та Харківський національний університет радіоелектроніки з таких факультетів, як: комп'ютерно-інформаційні технології, машинобудівний, механіко-технологічний, автоматики та приладобудування, електронної техніки.

Для оцінки особливостей самоорганізації нами був використаний опитувальник самоорганізації діяльності Є.Ю. Мандрикова (табл. 1).

Таблиця 1

Показники самоорганізації майбутніх інженерів

Шкали	M, SD	Нижній кватиль	Верхній кватиль
Планомірність	16,9±5,88	14	24
Наявність цілей	27,2±5,83*	32	40
Наполегливість	18,6±6,17*	18	28
Фіксація	19,8±5,36	17	25
Самоорганізація	8,7±4,23	5	12
Орієнтованість на сьогодні	8,6±2,66	7	11
Індекс самоорганізації	100,3±14,88*	102	128

Примітка: * напівжирним виділені низькі показники

Відповідно до результатів, наведених у таблиці 1 майбутні інженери мають низькі показники за шкалами «Наявність цілей», «Наполегливість» та «Індекс самоорганізації». Такі результати свідчать про деякі особливості майбутніх інженерів: небажання ставити цілі на майбутнє через розуміння неімовірності їх здійснення, відсутність прагнень, слабку силу волі і відповідно неможливість досягнути щось задумане, відволікання на другорядні справи, острах будь-яких перешкод у вирішенні справи, особливо неочікуваних. Взагалі респонденти мають достатньо розпливчасте уявлення про майбутнє та не вміють організувати себе та свою життєдіяльність. За іншими шкалами методики зафіксовано середні показники, які характеризують студентів-інженерів, як таких, що планують, але не завжди реалізують власні плани та живуть сьогоднішнім днем.

У відсотковому співвідношенні високий рівень розвитку орієнтованості на сьогодні має 29,1% опитаних, високо самоорганізованих – 26,2%. Це єдині найбільші показники, за іншими шкалами спостерігається зворотна тенденція із високим відсотком низьких показників цілеспрямованості та наполегливості. Таким чином, майбутні інженери досить не організовані особистості із такими вираженими особливостями: низька цілеспрямованість, наполегливість та життя лише сьогоднішнім днем.

Розуміючи життестійкість, як компонент особистісного потенціалу, його було діагностовано за допомогою тесту життестійкості (С. Мадді; в адаптації Д.О. Леонтєва і Є.І. Рассказова, модифікація Є.М. Осіна). За його результатами, більшість студентів-інженерів мають середній рівень життестійкості (74,1%) при майже відсутньому високому рівні (2,8%) і чверті низького рівня (23,1%). Середній бал за цією методикою склав $111,59 \pm 15,8$, з урахуванням того, що нижній кuartиль 107 балів, то можна стверджувати про в цілому невисокий рівень життестійкості, що характеризує майбутніх інженерів, не таких, що прагнуть до простого життєво-професійного комфорту, не бажаючих долати якісь перешкоди, із мотивацією із орієнтацією на уникнення від невдач. Також респонденти схильні до стресів, не чутливі до меж власних можливостей, занижуючи їх. Тож студенти у навчально-професійній діяльності не прагнуть досягати успіху, не займають лідируючі місця, є досить пасивними та приймають життя таким, яке воно є, не намагаючись перетворити його.

Для визначення особливостей рефлексивного процесу, як одного з факторів, що опосередковано впливає на розвиток та реалізацію особистісного потенціалу особистості була використана методика диференціальної діагностики рефлексивності Д.О. Леонтєва (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості рефлексивності студентів технічних спеціальностей

Процеси	Нижній кuartиль	Верхній кuartиль	M, SD
Інтроекція (самокопання)	18	26	23,9±5,7
Квazирефлексія	20	29	25,1±5,11
Системна рефлексія	25,7	31	36,44±5,23

Примітка: * напівжирним виділені низькі показники

Згідно даних таблиці 2 інтроекція та квazирефлексія середньо виражені, тобто майбутні інженери можуть приділити увагу та зосередитися на власних переживаннях, емоціях та відчуттях, а ось системна рефлексія досить виражена і перевищує верхній кuartиль, тобто студент-інженер

може дивитися на себе «зі сторони», водночас як би дивлячись і на об'єкт і на суб'єкт, що дозволяє більш адекватно вирішувати складні життєві та професійні завдання.

Задоволеність життям як складник особистісного потенціалу був досліджений за допомогою шкали задоволеності життям (Е. Дінер; в адаптації Д.О. Леонтєва, Є.М. Осіна). По всій групі був визначений середній показник, який становить $22,14 \pm 6,59$ балів із тенденцією до низького. Показник задоволеність життям тісно корелює із суб'єктивним і психологічним благополуччям, однак отримані результати свідчать скоріш про невисокий рівень благополуччя, небажання братися за нові справи та невеликий досвід вирішення складних життєвих ситуацій, що відповідає 27,7 % респондентів, 43,4% студентів повністю задоволені життям, відповідно 28,9% мають середній рівень психологічного благополуччя.

Для визначення особливостей самодетермінації особистості студента-інженера використано шкала самодетермінації особистості (Б. Шелдон; в адаптації та модифікації Є.М. Осіна). Результати наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Особливості самодетермінації майбутніх інженерів

Процеси	Нижній кuartиль	Верхній кuartиль	М, SD
Самототожність	15	19	14,6±4,03*
Самовираження	9	13	10,0±2,49*
Вибір, що сприймається	16	21	18,2±4,19

Примітка: * напівжирним виділені низькі показники

Аналізуючи матеріали таблиці 3 можна стверджувати, про низький рівень самототожності, у відсотковому співвідношенні він складає 53,6%, тобто більша половина майбутніх інженерів відчувають відчуження від власних почуттів, мають недостатню цілісність своєї особистості. Щодо самовираження, середній бал за яким складає 10 балів, то респонденти не відчувають задоволеності від власного життя, вважають, що життя треба змінити, так 47,8% мають низький рівень вираженості даного показника самодетермінації. Відповідно до цього за шкалою «Вибір, що сприймається», студенти мають у більшості високі та середні показники, що свідчить про їх віру у можливу зміну стратегії життя.

Відповідно до завдань статті був використаний факторний аналіз із Варімакс обертанням, значущими навантаженнями вважали виділені фактори із загальною дисперсією 63,13% наведено у таблиці 4.

Таблиця 4

Структура особистісного потенціалу майбутніх інженерів

Змінні	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
Самодетермінація	0,919			
Самовираженість	0,872			
Вибір	0,757			0,529
Автентичність	0,682		-0,374	
Загальна самоорганізація		0,940		
Фіксація		0,728		
Планування		0,700		
Цілеспрямованість		0,666		
Фантазії			0,792	
Самокопання	-0,303		0,765	
Задоволеність життям	0,511		-0,570	
Орієнтація на сьогодні				0,795
Життєстійкість		0,353		0,490
Системна рефлексія		0,337	0,394	
Самоорганізація		0,311		
Питома вага	26,5%)	17,4%)	10,7%)	8,53%)

Результати таблиці свідчать про виділення трьох основних факторів особистісного потенціалу студентів інженерно-технічних спеціальностей.

Перший фактор «Самодетермінація із тенденцією до самореалізації» (інформативність 26,5%) вийшов біполярний, у нього ввійшли: на позитивному полюсі самодетермінація, самовираженість, вибір, автентичність, задоволеність життям; на негативному – самокопання.

Другий фактор «Стилка життєва самоорганізація» (інформативність 26,5%) – уніполярний із такими змінними, як загальна та сумарний індекс самоорганізації, фіксація цілей, планування, цілеспрямованість, життєстійкість, системна рефлексія.

Третій фактор «Занурення у власний внутрішній світ» (інформативність 10,7%) – біполярний, на позитивному – знаходяться фантазії, самокопання, системна рефлексія, на негативному – задоволеність життям та автентичність.

У четвертий фактор «Віра у сьогоднішній день» (інформативність 8,53%) ввійшли орієнтація на сьогодні, вибір та життєстійкість.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі аналізу науково-психологічної літератури з проблеми особистісного потенціалу, запропоновано таке його наповнення: особистісний потенціал – це інтегративна характеристика особистості, що відображає її психологічні ресурси і можливості щодо самореалізації та професійної

реалізації в умовах внутрішніх та зовнішніх протиріч. Визначено, що особистісний потенціал є умовою успішної професіоналізації та досягнення професіоналізму особистості. Діагностовано його специфіку та структуру у майбутніх інженерів з метою включення результатів у побудову програми психологічного супроводу професійної підготовки фахівців інженерно-технічної галузі. Так, виявлено, що більшість студентів-інженерів мають недостатньо розвинені уміння самоорганізації (цілеспрямованість, фіксація, планування тощо), виражену системну рефлексію та низьку самототожність. За результатами факторного аналізу визначено структуру особистісного потенціалу студента інженерно-технічних спеціальностей, яка складається із самодетермінації із тенденцією до самореалізації, стійкої життєвої самоорганізації, занурення у власний внутрішній світ, віри у сьогоднішній день.

Література

1. Богомаз С. А. Жизнестойкость человека как личностный ресурс совладания со стрессами и достижения высокого уровня здоровья / С. А. Богомаз // Здоровье нации — основа процветания России: материалы научно-практических конгрессов Третьего Всероссийского форума. — М., 2007. — Т. 3, ч. 1. — С. 23-25.
2. Кокун О.М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О. М. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. — 2013. — № 9. — С. 1-5.
3. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Расказова. — М.: Смысл, 2006. — 63 с.
4. Личностный потенциал: структура и диагностика / [А. Ж. Аверина, Л. А. Александрова, И. А. Васильев и др.]; под ред. Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2011. — 679 с.
5. Максименко С. Д. Диференційна психологія: підруч. для студентів ВНЗ / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, Я. В. Цехмістер [та ін.] — К.: Слово, 2013. — 598 с.
6. Мандрикова Е. Ю. Опросник самоорганизации деятельности / Е. Ю. Мандрикова. — М.: Смысл, 2007. — 15 с.
7. Мартынова М. А. Самодетерминация в структуре личностного потенциала современной российской молодежи / М. А. Мартынова, С. А. Богомаз // Вестник Томского государственного университета. — 2012. — № 357. — С. 164-168.
8. Нос Е. Ю. Взаимосвязь уровня самоорганизации деятельности, коммуникативной компетентности и ценностных ориентаций у победителей конкурса У.М.Н.И.К. [Электронный ресурс] // Материалы докладов XVI Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов». Секция «Психология» / отв. ред. И. А. Алешковский, П. Н. Костылев, А. И. Андреев. — М.: Изд-во МГУ, 2009. — 1 электрон.опт. диск (CD-ROM); 12 см. — С. 179-181. — Загл. с экрана.

9. Олефир В.О. Інтелектуально-особистісний потенціал: структура та діагностика / В.О. Олефир // Вісн.Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. — 2012. — Вип. 44 (2) : Психологія. — С. 150-160.

10. Ситнік С.В. Особистісний потенціал як умова професійної взаємодії / С.В. Ситнік // Вісн. Одеськ. нац. ун-ту ім. І.І. Мечникова. — 2012. — Т. 17. — Вип. 8 (20). — Психологія. — С. 168-175.

11. Хомуленко Т.Б. Наукові підходи до дослідження когнітивної саморегуляції студентів / Т.Б. Хомуленко // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. — Сер. Психологія. — Вип. 15. — Ч. 2. — Х.: ХНПУ, 2005. — С. 170-176.